

Лідія Ткаченко

**ОСОБИСТІТЬ У ПАРАДИГМІ СИНЕРГЕТИКИ:
ФІЛОСОФСЬКО-ОСВІТНІЙ ТЕЗАУРУС**

У статті обґрунтовано необхідність розроблення тезаурусу наукової проблеми розвитку особистості в дефініціях синергетичної парадигми. Застосування синергетичного підходу до зазначеної проблеми зумовлює розширення філософсько-освітнього тезаурусу. Визначено основні поняття наукового дослідження проблеми розвитку особистості в синергетичній парадигмі, які мають увійти у систему філософсько-освітнього і педагогічного знання як міждисциплінарні.

Ключові слова: розвиток особистості, філософсько-освітній тезаурус, дефініції синергетичної парадигми, міждисциплінарні поняття, синергетика.

Докорінні зміни, що тривають в освітній галузі, стосуються не лише змістовного, структурного, методичного, а й методологічного складника. Філософія освіти, пояснюючи необхідність нинішніх освітніх зрушень, водночас прогнозує (моделює) розвиток освіти в майбутньому. Вочевидь, що нагальна потреба відповідного часові розвитку особистості, який декларується державними освітніми документами та в ім'я якого здійснюється модернізація всіх ланок освіти, залишається завданням номер один як у найближчій, так і у віддаленій перспективі. Зазначене обумовлює застосування нової методології, яка була б найбільш адекватною запитам суспільства щодо розвитку особистості. Який смисл вкладаємо в значення “адекватна”? Його можна визначити за допомогою потреб, які має задовольнити така методологія і без застосування якої зазначені потреби задовольнити було б не можливо. В.А. Медведєв підтверджує затребуваність “синтетичних” моделей пізнання, методологічно збагачених “антропологічним” змістом і принципами некласичного ідеалу наукової раціональності [7, с. 19], які полягають в єдності раціонального й ірраціонального, ймовірно-статистичному характері причинності, немеханічному типі системності, відносності та енергетизмі [2].

Характеристики, які мають вирізняти сучасну особистість, а водночас і забезпечувати відповідні складники її життєдіяльності (громадянську, професійну, особистісну) можна охарактеризувати як постнекласичний стиль знання й мислення. В.С. Меськов і А.О. Мамченко визначають три основних принципи постнекласичної методології: холізму, міжрівневої подібності й неелімінування суб'єкта [10, с.65–66]. Це дає підстави для розгляду особистості в координатах синергетики як універсальної наукової методологічної парадигми сучасності, яка відповідає зазначеним принципам.

Синергетичний, системно-синергетичний підходи застосовано у роботах В.І. Аршинова, О.Г. Бермуса, В.Г. Буданова, В.С. Лутая, О.М. Князевої, С.П. Курдюмова, В.А. Медведєва та інших, в яких закладено основи синергетичного підходу до розв'язання широкого кола наукових проблем, що базується на закономірностях нелінійності – виростання складних структур з хаосу, вибудовування складного еволюційного цілого з частин, направленості перебігу процесів тощо.

© Лідія Ткаченко, 2013

Поширюється застосування синергетичного підходу й до проблем освіти й педагогіки. Синергетична парадигма розглядається як “відносно жорсткий каркас методологічних принципів”, що дедалі більше застосовуються у реформуванні освітніх систем [5]. Цілісний синергетичний підхід до досягнення перебігу процесів освітньо-педагогічної галузі пропонують В.П. Андрущенко, О.В. Вознюк, І.А. Зязюн, В.В. Ільїн, В.Г. Кремень, О.С. Пономарьов та ін.

Розв’язання окремих проблем освіти й педагогіки з використанням синергетичного й системно-синергетичного підходів пропонують М.В. Богуславський, В.Г. Віненко, А.А. Ворожбітова, С.У. Гончаренко, Е.Ф. Зеєр, Л.Я. Зоріна, В.О. Ігнатова, О.М. Іонова, О.М. Князева, С.В. Кульневич, С.П. Курдюмов, В.В. Маткин, Т.С. Назарова, Т.А. Челнокова, В.С. Шаповаленко та ін.

Останні напрацювання з філософії, в яких ідеться про синергетичну педагогіку [5], дозволяють розв’язувати проблему розвитку особистості з позицій синергетичного підходу. Проте розробленню проблеми в дискурсі синергетики має передувати окреслення тезаурусу наукового дослідження, а саме тезаурусу проблеми розвитку особистості в поняттях і дефініціях синергетичної парадигми. Користуючись визначенням В.А. Медведева, що поняття – це не просто символ, а інструмент формування знання, наголосимо на необхідності формування філософсько-освітнього тезаурусу із залученням понятійного апарату синергетики як інструментарію інноваційного знання для педагогіки. Адекватне прочитання наукового тексту потребує ідентифікації тероретичних конструктів, що їх використовує автор, а це можливо лише виходячи з концептуальних основ, які обумовлюють параметри розглядуваного трактування [9, с.13]. Таким чином, з метою розроблення концептуальних основ розвитку особистості в парадигмі синергетики є необхідним опанування дефініціями синергетики в новому понятійному полі.

Для сучасного етапу розвитку науки є характерним зсув у бік диференціації використовуваних мов, що у свою чергу породжує потребу в більш складній та багаторівневій інтеграції знання, ніж та, що раніше була забезпеченою в основному зусиллями філософії і математики. Ця вимога впливає з двох, внутрішньо пов’язаних між собою завдань, - зауважує В.І. Аршинов, – забезпечення гармонійного збалансованого розвитку як у системі наукового знання, так і в системі “людина – середовище” [1, с. 94]. У нашому випадку актуальною є проблема інтегративної функції дефініцій, яка дозволяє перенести напрацювання однієї галузі в іншу на основі єдиного понятійного поля. Поповнення філософсько-освітнього тезаурусу термінологією, вже використовуваною в інших галузях наукового знання (а саме у синергетиці), може відбуватися в раціональний спосіб – залученням і наданням їй статусу понятійного апарату. Спосіб поповнення щодо педагогічного тезаурусу окреслюють С.О. Сисоєва, І.В. Соколова наступним чином: “Відбувається трансформація міждисциплінарних понять у систему педагогічного наукового знання шляхом відбору та упорядкування понять за логікою взаємовідносин” [11, с. 95].

Поняття як форма мислення є таким способом відображення дійсності, при якому предмет розкривається посередництвом сукупності його суттєвих ознак. Воно виникає як результат узагальнення й виокремлення предметів деякого класу за загальними й специфічними для них ознаками [4, с. 105-106], тому, розглянувши поняття синергетики за загальними й специфічними ознаками, можна з’ясувати доцільність і особливості їх застосування та ввести до філософсько-освітнього тезаурусу.

Синергетичний підхід до досягнення й розв’язання проблем освіти й педагогіки і застосування дефініцій синергетики дозволяє сформулювати нове розуміння особистості, яке відповідає сучасній філософсько-освітній ідеології, а розвиток особистості

набуває нової сутності і смислу. Отже, **метою** даної статті є обґрунтування використання вихідних положень і визначення основних понять і дефініцій, що становлять теоретико-методологічне підґрунтя дослідження проблеми розвитку особистості в синергетичній парадигмі.

Традиційно особистість в освіті поставала як адитивна система (Педагогічний словник, 2001), що становить сукупність біологічних, фізіологічних, психічних, соціальних та інших складників: “Особистість – соціальний індивід, який поєднує в собі риси загальнолюдського, суспільно значущого та індивідуально-неповторного” [10, с. 351]. Так само еkleктично сприймалася особистість як об’єкт для вивчення. Вона є об’єктом вивчення філософії, соціології, соціальної психології, педагогіки” [Там само, с. 352].

В Енциклопедії освіти (2008) спостерігаємо намагання адаптувати розуміння особистості у відповідності до принципів демократизації та гуманізації освіти, що були проголошені в нову добу періоду незалежності, а також філософії людиноцентризму, що на той час уже голосно заявила про себе [6]. “Особистість у конкретно-історичних обставинах виступає як цілісність, що задана природною і певною соціальною системою... Вроджені дані дитини розглядаються як підґрунтя для здійснення виховання... Водночас О. має здатність до вибору життєвого шляху і самопізнання” [3, с. 627]. З одного боку, особистість розглядається як дещо цілісне – “динамічна, відносно стабільна, цілісна система інтелектуальних, соціально-культурних, морально-вольових якостей людини” [Там само, с. 628], з іншого, розуміння не виходить за межі класичної методології з усіма наслідками – “О. являє собою діалектичну єдність загального, особливого й окремого” [Там само]. Розвиток особистості визначається таким чином: це “процес формування особистості як соціальної якості індивіда в результаті її соціалізації і виховання ... за допомогою дорослих, які організують і спрямовують її діяльність і спілкування” [Там само, с. 788]. Як бачимо, визначення особистості й розвитку особистості містять словесні формули, які свідчать про правдиві зусилля щодо досягнення нового знання у філософсько-освітньому підході, проте застосування усталених дефініцій обмежує, якщо не спотворює вкладений в них новий зміст.

Нині синергетика визначається як міждисциплінарний напрям наукових досліджень, у межах якого вивчаються загальні закономірності взаємних процесів переходу хаосу і порядку у відкритих нелінійних системах фізичної, хімічної, біологічної, економічної, соціальної та іншої природи [12, с. 770]. Застосовуваною в якості методологічного підходу синергетика є саме через виявлення загальних ідей, загальних закономірностей у найрізноманітніших сферах. Визначення синергетики Г. Хакеном як сукупного колективного ефекту взаємодії великої кількості підсистем, що приводить до утворення стійких структур та самоорганізації у складних системах [13, с. 9], відкриває можливість не лише спостереження, а й прогнозування ефекту самоорганізації. Під останньою розуміють виникнення просторових, часових або функціональних структур у нелінійних системах, що знаходяться у далеких від рівноваги станах в особливих критичних точках [12, с. 745–746].

Надзвичайно важливими є розуміння базальних принципів організації (характеристик) самоорганізованих систем, про які, як зазначає В.Ф. Прісняков [3, с. 811], йдеться у більшості робіт із синергетики, та визначення їхніх понять:

- відкритості, через що у самоорганізованих системах відбувається постійний обмін речовиною, енергією, інформацією (наявність у них їх джерел і/або стоків), отже відкриті системи пов’язані із зовнішнім середовищем і змушені пристосовува-

тись до нього, що означає неможливість повністю описати систему та повністю її контролювати;

- нелінійності розвитку, що пояснює незворотність і багатоваріантність еволюції, а отже, неоднозначну непередбачувану реакцію на зміну зовнішнього або внутрішнього середовища, тобто можливість кількох варіантів розвитку системи;
- нерівноважності, який означає, що у такій системі можуть спонтанно виникати нові типи структур, але одночасно нерівноважність є обов'язковою для цього умовою;
- когерентності, який представляє узгодженість, синхронність взаємодії внутрішніх елементів, що проявляється в масштабі всієї системи;
- емерджентності, що характеризує складні відкриті самоорганізовані системи з боку виникнення в них нових, інтеграційних якостей, що з'являються завдяки об'єднанню окремих компонентів системи, яким новоутворення не були властиві;
- дисипативності – перетворювання й розсіювання енергії, що виражається в парадоксальному ефекті самопідтримування структури.

Зазначені принципи та пов'язані з ними поняття виявляються саме тими координатами, що дозволяють по-новому, відповідно до вимог часу, зрозуміти принципи розвитку особистості і можливість організації відповідних виховних впливів. Розглянемо, яким чином означені вище поняття виводять розуміння розвитку особистості в нову площину.

Не викликає заперечень, що особистість, з точки зору синергетики, це складна багаторівнева самоорганізована система. Складність і багаторівневність зумовлена як на фізико-біологічному, так і на духовно-психічному рівнях. Самоорганізованість системи й перебіг розвитку особистості на рівні її організації (емоційно-психічному) демонструє С.Д. Максименко. Він розуміє становлення особистості як саморозвиток єдиної, цілісної й унікальної системи та визначає вихідні рушійні сили даного процесу як досі не пізнану енергію особистості, яку називає “нужда”: “...Власне не потреба і не зовнішні умови слугують джерелами розвитку (вони є чинниками функціонування), а саморух нужди у її складних внутрішніх суперечливих взаємовідносинах із потребами” [8, с.30]

Відкритість особистості розуміється як здатність кожної з її підсистем (біологічної, соціальної, психічної тощо) до обміну речовиною, енергією, інформацією – це підтверджує те, що ми знаємо про особистість. Новим у синергетичному розумінні особистості як відкритої системи є те, що особистість у кожний момент знаходиться у стані нескінченної кількості впливів, що на неї здійснюються, тобто весь час відчуває більший чи менший зовнішній вплив, який викликає більше чи менше “розхитування” системи – внутрішнього світу особистості – переконань, уявлень, міркувань, потреб, прагнень, мотивів тощо. У кожний наступний момент часу особистість не залишається незмінною, і це треба враховувати в освітньо-виховному процесі.

Нелінійність розвитку особистості – один з постулатів синергетичного підходу. Розвиток особистості – це закономірне чергування станів нерівноважності й рівноваги (хаосу і порядку). Жодний зі станів не є “добрим” чи “поганим”; кожний – це об'єктивний стан особистості як відкритої системи, що здатна до саморозвитку. Розвиток особистості неможливо сприймати й прогнозувати як пряму залежність від “педагогічного тиску” – виховних впливів, організації виховного середовища, кількості залучених засобів і зусиль тощо. Період хаосу означає зміни в системі через виведення її зі стану рівноваги за допомогою надходження (або витоку) енергії, а період порядку – виникнення нової структури системи.

Нерівноважність у координатах синергетичної системи “особистість” має сприйматись як здатність до утворення нових, бажаних ускладнень системи.

Когерентність як синхронізація елементів у масштабах усієї системи для розвитку особистості означає, що зміна в одному з елементів її структури неодмінно зумовлює зміни в інших елементах (або рівнях структури), що дозволяє “підтягувати”, “вирівнювати” одні складники особистості до потрібного (бажаного) рівня за рахунок інших (спиратися на одні компетенції у формуванні інших).

Попередня характеристика тісно пов’язана із емерджентністю системи. Вона пояснює виникнення інтегративних (надзвичайно важливих для сучасної особистості) якостей, що з’являються завдяки об’єднанню окремих якостей, умінь нижчого рівня, що означає формування компетентностей.

Дисипативність має розумітись як здатність особистості чинити опір зовнішнім впливам, підтримувати власну ідентичність. Ця характеристика може оцінюватись і як позитивна (якщо враховувати небажані впливи) і як негативна (у разі бажаних), але врахування цієї здатності є необхідним.

Так само виключно нове розуміння вносить поняття точок біфуркації, в яких система отримує можливість безлічі шляхів розвитку і в яких “розв’язується” стан нерівноважності (нестійкості, хаосу), після проходження яких система набуває нової якості, іншого рівня розвитку.

Отже, особистість у координатах сучасної науки має розглядатись у філософії освіти і педагогіці як синергетична система – складна, відкрита, когерентна, емерджентна, дисипативна.

У процесі розвитку особистість може постійно перебувати у стані відносин, в яких виступає складником іншої когерентної системи. При цьому є необхідним врахування закономірностей феномену надмалого впливу на систему, який може призвести до зміни її структури, що пояснюється виникненням резонансу, при якому мала флуктуація (відхилення, коливання) може змінити стан всієї системи.

З точки зору синергетики розвиток особистості постає як постійний рух від одного стану системи до іншого, в якому хаос, випадковість, створення/руйнування, проходження точок біфуркації тощо є природними станами системи, що, послідовно змінюючи один одного, вибудовують безперервний ланцюг перетворень.

Основним висновком з викладеного є таке. Синергетика як методологія входить у філософсько-освітнє і педагогічне мислення. Принципи побудови й функціонування синергетичних систем і поняття, з ними пов’язані, застосовуються у філософсько-освітньому процесі й педагогіці як інструментарій побудови теоретичних міркувань, проектування й моделювання. Закономірним є осягнення понять і опанування дефініціями синергетики з боку філософсько-освітньої педагогічної теорії. До філософського тезаурусу вливаються такі одиниці: особистість як синергетична система; принципи організації особистості як синергетичної системи – відкритості, нелінійності розвитку, нерівноважності, когерентності, емерджентності й дисипативності; точки біфуркації; надмалий вплив; флуктуації.

Використання термінологічного ряду, що належить до сфери синергетики, у галузі філософії освіти і педагогіки, є утвердженням міждисциплінарних понять і міждисциплінарних дефініцій, які мають нові смисли й дозволяють інноваційно визначити проблему розвитку особистості й окреслити адекватні шляхи її розв’язання. Грунтується зазначене на осягненні неподільності світобудови й єдності постнекласичної методології, що дозволяє висувати нові ідеї освітнього розвитку, вміщуючи особистість в координати постнекласичних парадигм.

Список літератури: 1. *Аршинов В.И.* Синергетика как феномен постнеклассической науки. – М.: 1999. – 203 с. 2. *Брянник Н.В.* Философский смысл картины мира неклассической науки // Вопросы философии. – 2013. – № 1. – С. 93–104. 3. *Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; гол. ред. В.Г. Кремень.* – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с. 4. *Конверский А. Е.* Логика традиционная и современная / А.Е. Конверский. – М.: Идея-Пресс, 2010. – 380 с. 5. *Кремень В.Г., Ільїн В.В.* Синергетика в освіті: контекст людиноцентризму : монографія / В.Г. Кремень, В.В. Ільїн; [Національна академія педагогічних наук України]. – К.: Педагогічна думка, 2012. – 368 с. 6. *Кремень В.Г.* Особистісно розвивальне навчання як науковий пріоритет // Рідна школа. – 1998. – № 11. – С. 53–57. 7. *Лутай В.С.* Синергетичний підхід в освіті // В.С. Лутай /Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; гол. ред. В.Г. Кремень. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – С. 812–813. 8. *Максименко С.Д.* Психологічні механізми розвитку і саморозвитку особистості // Психолого-педагогічні засади розвитку особистості в освітньому просторі: Матер.методол. сем. АПН України, 19 бер. 2008 р. – К.: АПН України, 2008. – С. 30-37. 9. *Медведев В.А.* Концептуальное пространство социологии в формате неклассической модели рациональности // Журнал социологии и социальной антропологии. – 2005. – Том VIII. – № 3. – С. 5–21. 10. *Меськов В.С., Мамченко А.А.* Мир информации как тринитарная модель Универсума. Постнеклассическая методология когнитивной деятельности / В. С. Меськов, А. А. Мамченко // Вопросы философии.-2010. –№5. – С. 57-68. 11. *Педагогічний словник / За ред. М.Д.Ярмаченка.*– К.: Педагогічна думка, 2001. – 516 с. 12. *Сисоєва С.О., Соколова І.В.* Проблеми неперервної професійної освіти: тезаурус наукового дослідження : [наук. видання] / Світлана Сисоєва, Ірина Соколова / МОН України, НАПН України, Ін-т пед. освіти і освіти дорослих, Маріупольський держ. гуманітарний ун-т. – К.: Видавничий дім “ЕКМО”, 2010. – 362 с. 13. *Философия: Энциклопедический словарь / Под ред. А. А. Ивина.* – М.: Гардарики, 2004. – 1072 с. 14. *Хакен Г.* Синергетика / Герман Хакен. – М.: Мир, 1980. – 405 с.

Bibliography (transliterated): 1. Arshinov V.I. Sinergetika kak fenomen postneklassicheskoy nauki. – M.: 1999. – 203 s. 2. Brjanik N.V. Filosofskij smysl kartiny mira neklassicheskoy nauki // Voprosy filosofii. – 2013. – № 1. – S. 93–104. 3. Enciklopedija osviti / Akad. ped. nauk Ukraïni; gol. red. V.G. Kremen'. – K.: Jurinkom Inter, 2008. – 1040 s. 4. Konverskij A. E. Logika tradicionnaja i sovremennaja / A.E. Konverskij. – M.: Ideja-Press, 2010. – 380 s. 5. Kremen' V.G., Il'in V.V. Sinergetika v osviti: kontekst ljudinocentrizmu : monografija / V.G. Kremen', V.V. Il'in; [Nacional'na akademija pedagogichnih nauk Ukraïni]. – K.: Pedagogichna dumka, 2012. – 368 s. 6. Kremen' V.G. Osobistisno rozvival'ne navchannja jak naukovij prioritet // Ridna shkola. – 1998. – № 11. – S. 53–57. 7. Lutaj V.S. Sinergetichnij pidhid v osviti // V.S. Lutaj /Enciklopedija osviti / Akad. ped. nauk Ukraïni; gol. red. V.G. Kremen'. – K.: Jurinkom Inter, 2008. – S. 812–813. 8. Maksimenko S.D. Psihologichni mehanizmi rozvitku i samorozvitku osobistosti // Psihologo-pedagogichni zasadi rozvitku osobistosti v osvitn'omu prostori : Mater.metodol. sem. APN Ukraïni, 19 ber. 2008 r. – K.: APN Ukraïni, 2008. – S. 30-37. 9. Medvedev V.A. Konceptual'noe prostranstvo sociologii v formate neklassicheskoy modeliracjonal'nosti // Zhurnal sociologii i social'noj antropologii. – 2005. – Tom VIII. – № 3. – S. 5–21. 10. Mes'kov V.S., Mamchenko A.A. Mir informacii kak trinitarnaja model' Universuma. Postneklassicheskaja metodologija kogitivnoj dejatel'nosti / V. S. Mes'kov, A. A. Mamchenko // Voprosy filosofii.-2010. –№5. – S. 57-68. 11. Pedagogichnij slovník / Za red. M.D.Jarmachenka.– K.: Pedagogichna dumka, 2001. – 516 s. 12. Sisoeva S.O., Sokolova I.V. Problemi neperervnoï profesijnoï osviti: tezaurus naukovogo doslidzhennja : [nauk. vidannja] / Svitlana Sisoeva, Irina Sokolova / MON Ukraïni, NAPN Ukraïni, In-t ped. osviti i osviti doroslih, Mariupol'skijderzh.

gumanitarnij un-t. – K.: Vidavnicij dim “EKMO”, 2010. – 362 s. 13. Filosofija: Jenciklopedičeskij slovar' / Pod red. A. A. Ivina. – M.: Gardariki, 2004. – 1072 s. 14. Haken G. Sinergetika / German Haken. – M.: Mir, 1980. – 405 s.

УДК 378.30:37.03+37.01(015.3)

Лидия Ткаченко

**ЛИЧНОСТЬ В ПАРАДИГМЕ СИНЕРГЕТИКИ:
ФИЛОСОФСКО-ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЙ ТЕЗАУРУС**

В статье рассматривается тезаурус научной проблемы личности и ее развития в дефинициях синергетической парадигмы. Закономерность использования синергетической парадигмы в решении проблемы развития личности ставит задачу расширения тезауруса сферы философии образования и педагогического тезауруса. Автор определяет основные понятия научного исследования проблемы развития личности в синергетической парадигме, которые должны войти в систему философско-образовательного и педагогического знания как междисциплинарные.

Ключевые слова: развитие личности, философско-образовательный тезаурус, дефиниции синергетической парадигмы, междисциплинарные понятия, синергетика.

UDK 378.30:37.03+37.01(015.3)

Lydiia Tkachenko

**PERSONALITY IN SYNERGETIC PARADIGM: PHILOSOPHICAL AND
EDUCATIONAL THESAURUS**

The article is considering a thesaurus of scientific problems of personality development in the definitions of synergetic paradigm. The synergetic approach is necessary in the solution to the problem of education and training and put the task of expanding the philosophical and pedagogical thesaurus. Author has identified main definition for the problem of personality development in the synergetic approach, which should enter into the system of philosophical and pedagogical knowledge as interdisciplinary.

Keywords: personal development, philosophical and pedagogical thesaurus, definitions of synergetic paradigm, interdisciplinary terminology, synergy.

Стаття надійшла до редакційного колегії 8.07.2013